

ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI

SZERKESZTI: FITZ JENŐ

B. sorozat 9. sz.

FITZ JENŐ:

A SÁRKESZI MITHRAEUM

1957

SZÉKESFEHÉRVÁR

Kiadja

a székesfehérvári ISTVÁN KIRÁLY MŰZEUM (Székesfehérvár,
Ságvári Endre tér 3). Készült 2000 példányban. A kiadásért felelős
dr. Fitz Jenő múzeumigazgató.

Sárkeszi határában, a református egyház Ságvölgyi dülőben fekvő rektori földjén 1932. decemberében szántás alkalmával három római oltárkő és egy domborműves tábla került napvilágra.¹ A székesfehérvári Múzeum akkori igazgatója, Marosi Arnold, a helyszínen tartott szemle alkalmával kisebb próbaásatást is végzett, ez alkalommal egy márványkorong néhány töredéke, Hadrianus császár (Kr. u. 117—138) bronz pénze, továbbá falnyomok kerültek elő.² A téli hideg miatt ekkor rendszeresebb kutatás nem történnhetett, ezt a következő év márciusában Dormuth Árpád, a múzeumegyesület akkori titkára végezte el. A kétnapos ásatás a márványkorong további töredékeit, két cserép mécsest hozott felszínre és nagyjából tisztázta a megmaradt falak irányát, méreteit. Az épületben, közel az oltárkövek lelőhelyéhez, tűzhely nyomaira találtak.³

A domborműves tábla és a márványkorong a bikaölő Mithrast ábrázolja, de a perzsa eredetű napisten tiszteletével kapcsolatosak a kis oltárok is. A lelőhelyet körülfogó épületből ugyan igen kevés maradt fenn, a meglévő faltöredékek azonban elegendőek ahhoz, hogy a jellegzetes formájú Mithras-szentélyt, mithraeumot felismerjük benne.

Oltár, dombormű, vagy szobor-lelet alapján Mithras tiszteletére tudunk következtetni Alcsuton,⁴ Besnyőn,⁵ Dunapentelén,⁶ és Rácalmáson,⁷ mithraeumot azonban eddig csak Sárkesziből ismerünk. A feltűnően nagy méretű szentély — Pannoniában csak a harmadik carnuntumi (Deutschaltenburg) nagyobb⁸ —, népesebb vallásos közösséget tételez fel, amely viszont nagyobb településre utal. A szentélytől nem messze, a Ságvölgyi dülőben ismerünk is egy temetőt, amelybe a Fejér megyét lakó kelta népesség még a római foglalás előtt kezdett temetkezni s amelyet — mivel a hódítás nagyobb megrázkódtatással nem járt —, a Kr. u. II. században is használt. A temető legkésőbbi darabjai *Resatus* bennszülött fazekas mester pecsételt szürke táljai, amelyek Hadrianus császár idejéből valók.⁹ Mivel ezek az adatok szórványos leletekre és egy-két napos kutatásra támaszkodnak, nem adnak világos képet, mekkora volt ez a temető, meddig temetkeztek bele s nem csatlakozott-e kisebb-nagyobb településhez? Annyi azonban kétségtelen, hogy Sárkeszi a római korban is távol esett a főforgalmú útvonalaktól, északra a Sárrét lágjai zárták el: az ehhez hasonló nehezen megközelíthető telepeken élt legtovább ősi szokásai között Pannonia bennszülött lakossága.¹⁰ Ma még nem tudunk választ adni rá, hogyan épült ez a keleti szentély éppen egy bennszülött falu mellett.

MITHRAS KULTUSZA

Mithras az óperzsa vallás egyik jó szelleme, eredetileg a tiszta légkört, a világszűzességet, a fényt jelentette, amely a felkelő nap előtt a legrejtettebb zúgokba is behatol és a sötétet elűzi. A régi perzsa vallás a természeti jelenségeket erkölcsi tulajdonságokkal is felruházta, így Mithrasban a tisztaság, az igazság megtestesítőjét imádták, a sötétség és a hazugság esküdt ellenségét. Később Mithras jelentősége egyre nagyobb lett. II. Artaxerxes perzsa király (Kr. e. 404—361) ideje óta a mindent látó és legyőző, a mindenség felett uralkodó istent látták benne, aki az örök világrendet a sötétség és a hazugság szellemei ellen megvédelmezi. Kultusza Nagy Sándor keleti hadjáratai után a görögöknél, később a rómaiaknál is elterjedt, de már nem eredeti tisztaságában, chaldaeus és egyiptomi vonásokkal gazdagodott és titokzatos szertartások alakultak ki tiszteletére. Mithras alakjának végső kifejlődése a Kr. utáni századokban következett el, amikor fokozatosan a napistenséggel azonosították, akiben a kor embere a világrend forrását, intézőjét látta. Rómában *december 25-én* ünnepelték a napisten diadalát a tél és a homály felett.¹¹

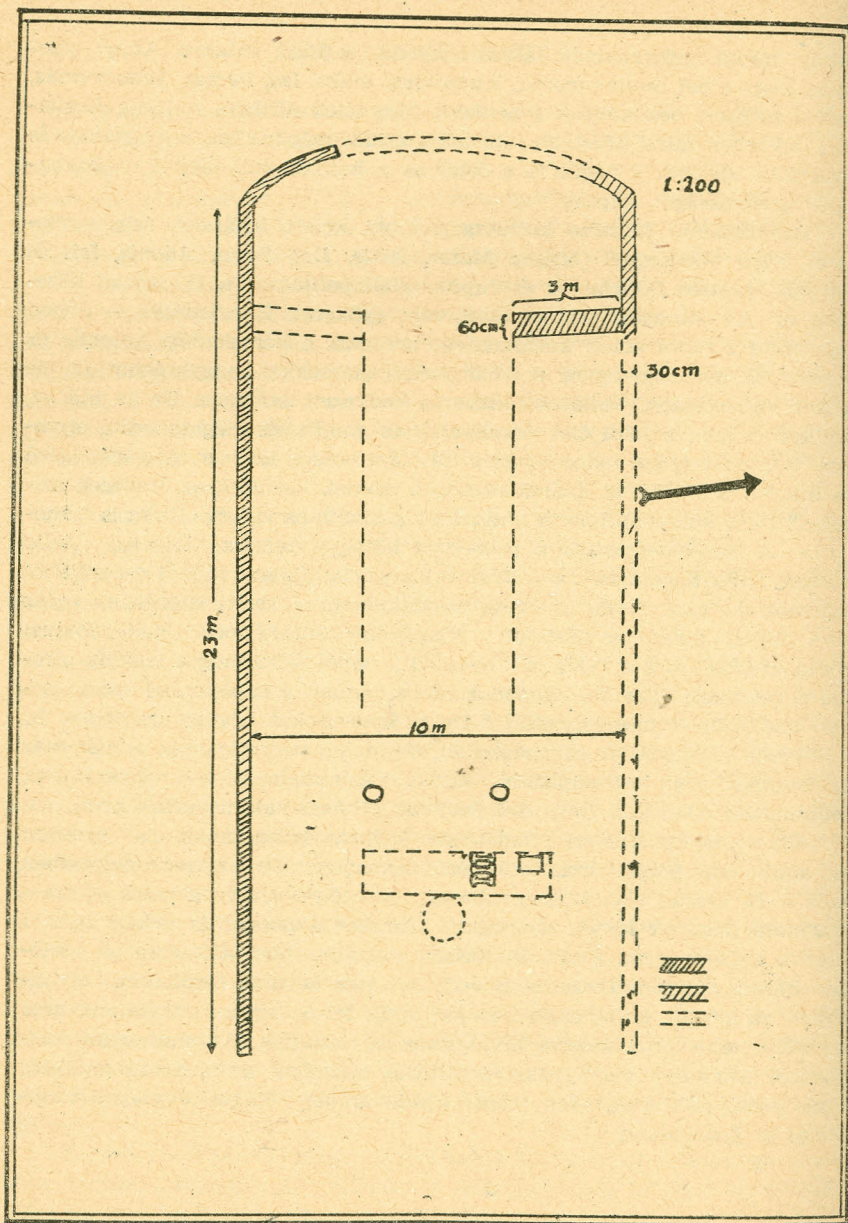
Kultusképein mindig ugyanazon a módon ábrázolták. Mithras phrygiai módra öltözött ifjú alakjában egy barlangban hatalmas bikát terít le. Hátulról rátérdel az állatra, amelynek orrát bal kezével visszarántja, másik kezével tört döf szűgyébe. Azaz: Mithras mint a fény istene megöli a barlangban (a világban) a bikát, a nappal és a fénnel ellenkező vad terméketlenséget. Kultusképeihez hasonlóan szentélyei (*mithraeum*, *spelaeum*) is azonos jellegűek voltak: téglalap-alak, egyik rövidebb oldalon a bejárat, vele szemben lévő oldalán a kultuskép, a szentélyrész két szélső magasabb (*podia*) — ahol a szertartások alatt a „beavatottak” tartózkodtak —, és egy mélyebb, folyosószerű részre (*cella*) oszlott. Ez az egyetemesség megmutatkozott a szentély helyének kiválasztásában is. Lehetőleg élővizek, források mellé igyekeztek építeni. Erre az elrendezésre kimondottan liturgikus szempontok (rituális mosakodás, keresztelés) mellett kozmológiai—asztrológiai elgondolások miatt is szükség volt. Egyetemes szempont volt az is, hogy a szentély barlangszerű legyen. A barlang a kosmos, a fizikai világmindenség, amelyben a dráma teremtő és megváltó aktusa, a bikaölés lejátszódik. Városokban kisebb emelkedést választottak a szentély helyeül s ahol erre nem volt mód, a szentély padozatának lejtős kialakításával igyekeztek a barlangszerűséget érzékelteni.¹²

Magáról a kultusról nagy elterjedtsége és történeti jelentősége ellenére meglehetősen keveset tudunk. A misztérium a be nem avatottak számára nem volt elmondható, ezért vallásos tartalmáról csak közvetve, oltárfeliratok, domborművek, antik írók rövid utalásai és az újabban

feltárt itáliai mithraeumok falfestményeiről sejtünk valamit. Annyi bizonyos, hogy a hét rendbe (*corax, nymphius, miles, leo, Perses, heliodromus, pater*) sorozott beavatottak fokenként újra élték Mithras mitikus drámáját, miközben mind közelebb jutottak a mindenség urához, a győzelmes és megváltó istenhez s végül is a földi és a halálon túli életről megnyugtató bizonyosságot kaptak.¹³

Pannoniában Mithras kultusza a többi keleti, kisázsiai, szír, egyiptomi, iráni istenséggel (*Magna Mater, Attis, Dea Syria, Adonis, Isis és Sarapis, Iupiter Dolichenus és Iupiter Heliopolitanus*) a II. század közepén, az Antoninusok uralma alatt vert gyökeret. Elterjedését — éppen úgy, mint a többi keleti kultuszét —, nemcsak a kereskedők, katonák és rabszolgák soraiban egyre erősödő keleti elemekkel magyarázhatjuk, de a kor vallásossága, vallásos igénye is kedvezett számára. Ez az idő az, amikor csupán a földi élet veszélyeitől és gondjaitól megszabadító olimposzi istenek helyébe fokozatosan a túlvilági boldog lét bizonyosságát ígérő és már itt a földön is állandóan segítő istenek kerültek az emberek szívébe.¹⁴ De a keleti kultuszok virágzását a hivatalos valláspolitikai támogatata. A Severus-dinasztia (193—235) nőtagjai (*Julia Domna, Julia Maesa, Julia Soaemias, Julia Mamaea*) a szíriai Emesa főpapi családjából származtak, akik révén az egész birodalomban a keleti istenségek egész sora kapott hivatalos tiszteletet. Elagabalus (másképpen Heliogabalus) rövid uralkodása alatt (Kr. u. 218—222) a napot tette meg a legfőbb birodalmi istennek *Deus Sol Alagabal* néven, akiben a napistennel kapcsolatban álló istenek egyéülvadtak.¹⁵ De a Severusokat követő uralkodók is, különösen a pannoniai származásúak, birodalomszerte ápolták a már-már egyistennek tekintett napistent, akit a Pannoniában is nagyszámban fennmaradt oltárokon *Deus Sol Invictus Mithras*-nak neveztek hívei.

Pannonia északkeleti szögletében Mithras kultuszának első nyomait az aquincumi polgárváros területéről ismerjük. Itt az iparosnegyedben már a II. század első felében állt egy szentélye, amely a markomann—szarmata háborúk idején elpusztult. Amikor a hosszú és nehéz háború után a század végén Pannonia lassan magához tért, a Severusok idejében három díszes mithraeum is épült a város belsőbb területein. Ugyanabban az időben, a III. század elején épült fel az aquincumi katonaváros szentélye, ahol ettől kezdve hivatalosan is tisztelték. Az aquincumi központból kiindulva vert gyökeret Mithras tisztelete a környező vidéken, Budaörsön, Békásmegyeren (*vicus Vindonianus*), Nagytétényben (*Campona*) és Zsámbékon.¹⁶

1. kép

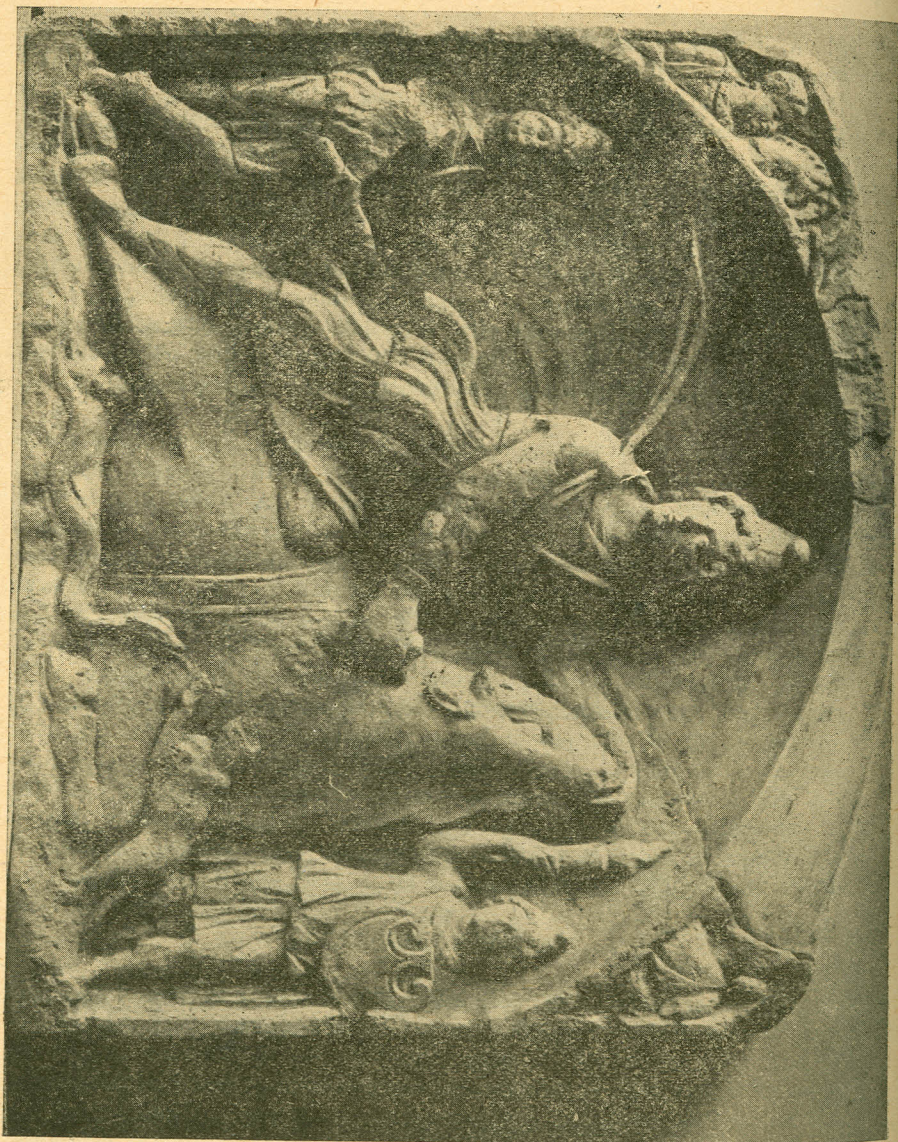
A SZENTÉLY

A mithraeum falait a rendszeres talajművelés nagyobb részben már elpusztította, amikor 1932/33-ban a Múzeum kutatását megkezdte. A feltárás csak az épület déli falát találta meg teljes hosszában, de ebből is 13 méter hosszúságban az alapozás utolsó kősorai maradtak meg. Az általában 30 cm vastag alap szabálytalan mészkövekből készült. A déli falhoz csatlakozó nyugati falat a kutatók már nem találták meg, a keleti fal íves töredéke az északi fal végénél is egy darabon megmaradt. Ezen a faltöredékeken kívül megmaradt még egy 3 méter hosszú, 60 centiméter széles részlet, amely az északi faltól ferde irányban indul befelé. A szentély első harmadában két kisebb kör alakú lyukat találtak a padozatba beásva: ezek a tetőzetet tartó gerendák cölöplyukai. E cölöplyukaktól keletre a padlózat egy ovális alakú felületen erős égési nyomokat mutatott. Ebben valószínűleg a szentélyhez tartozó személgödört látjuk. (1. kép)

Az elmondottak alapján a szentélyre vonatkozó ismereteinket a következőkben foglalhatjuk össze: A nagyjából 23 x 10 m méretű, téglalap alakú szentélyt kelet–nyugat irányban tájolták. A keleti oldalon lévő bejárat után tágasabb előtér (*pronaos*) következett, amelynek tetőszerkezetét faoszlopok támasztották alá. Ebben a teremben esetleg más szentélyekhez hasonlóan személgödör (*favisae*) is volt. Ebből az előtérből nyugat felé nyílt a tulajdonképpeni kultuszterem, a szokásos háromszögletű beosztással: jobbról-balról 3 m széles magasabbfekvésű két *podia*-, közepén a mélyebbfekvésű 4 m széles *cella*-résszel. A szentély hátsó része a mithraeumoknál igen ritkán előforduló megoldással apsisban végződött. A szentély másik jellegzetessége, hogy podiumfalai nem csatlakoznak közvetlenül a zárófalhoz, hanem néhány méterre ettől a két oldalfalba kötnek be. Különösen a Severus-dinasztia korának stílusiránya kedvelte az ilyen tágasabb szentély-részeket, amelyek gazdagabb díszítést, falfestés, stukkó és plasztika együttes alkalmazását tette lehetővé. A szentély építése (kibővítése) ennek alapján a III. század elejére helyezhető.¹⁷

A NAGY OLTÁRKÉP

A téglalap alakú, felül ívvel lezárt mészkőtábla a Mithras vallás legfontosabb eseményét, szimbólumát, a bikaölést ábrázolja.¹⁸ (2. kép) A jelenetet felül lekerekített fülkébe állítva látjuk. A barlangra csupán az egyetlen talajszint emlékeztet. A jelenet középpontjában az összerogyó bikára térdelő, azt leszúró győzelmes isten áll. Hosszú, az egész lábszárat befedő nadrágot (*anaxyrides*) visel, hosszúujjú tunikát, fölötté *chlamyst*, amelyet a jobb vállon korongos fibula kapcsol össze. Fejét phrygiai sapka

fedí, amely alatt fiatalos arcát hullámos hajkorona fogja körül. Az isten fejtartása máshonnét is jól ismert: balra fordulva mereven a magasba néz. A bika reliefünkön már élettelenül nyúlik el a földön. A végbement kemény küzdelemre csupán a testét átfogó széles szalag utal, amely az ókori állatküzdelmekben szereplő állatokra jellemző. A képmező alján a bikaölés jeleneteinek szokásos állatait látjuk: a bika lecsorgó vérét nyaló kutyát és kígyót, az összerogyó állat heréjébe harapó skorpiót. A jelenet szélein a két fáklyahordozó (*dadophor*) áll. A jobboldali *Cautes* előre néz, jobbájjal magasra emeli a fáklyát, bal kezével amazonpajzsot (*pelta*) tart. A baloldalon álló *Cautopatés* jobbra fordul, jobb kezében a leengedett fáklya, baljában pajzs, lábait keresztbe veti. Mindketten, mint az isten megfelelői, azzal teljesen azonos keleti viseletben állnak előttünk, fejükön phrygiai sapkával.

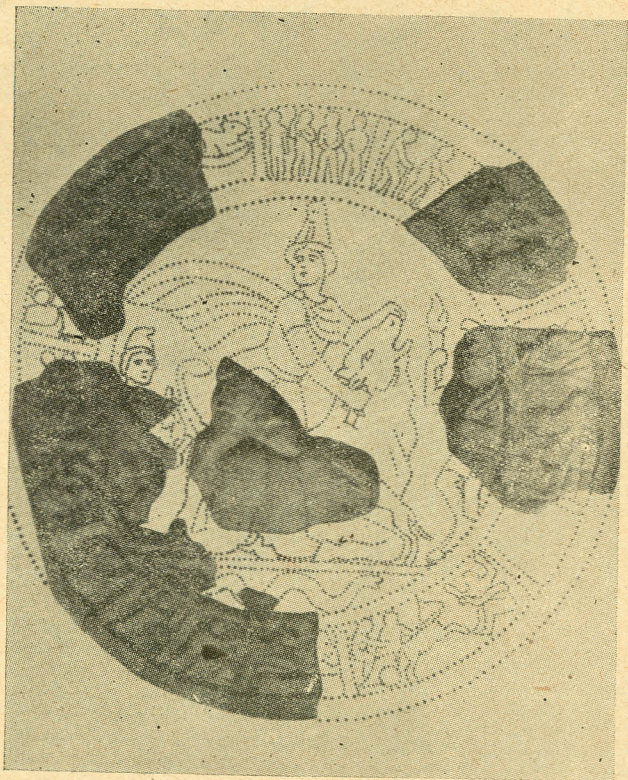
E főjelenet fölött a barlangszegély képsávvá alakult át. Baloldalt *Sol* (Nap) jobbranéző mellképe látható, fején hétsugaras diadémával. Előtte két lófej a napkocsira utal. Sol előtt holló tekint le a bikaölésre. A képsáv másik sarkában *Luna* (Hold) balra forduló mellképét látjuk, előtte ugyancsak két lófej. Sol és Luna között négy oltár és három fa látható. Eredetileg egymással váltakozva négy oltár és négy fa, a négy elem szimbólumai foglalhatott itt helyet.¹⁹

A MÁRVÁNYKORONG

A darabokra tört korongból öt töredék került elő.²⁰ (3. kép) Ha ezek a töredékek az eredeti ábrázolás kis részét is őrizték meg számunkra, a hasonló korongok alapján a hiányzó felületek kiegészítése nem jelent megoldhatatlan nehézséget. A korong közepén, babérkoszorúba foglalt medaillonban nem nehéz felismerni a bikaölés jelenetét. A nagy oltárkép ábrázolásától eltérően Mithras rövid, csipő fölött felkötött tunikát visel, lábszárai mezítelenek. A jobboldalon álló, eredetileg fáklyát emelő *Cautes* derékszögben meghajlított bal kezében íjat tart. A korong ábrázolásának sajátosságai közé tartozik, hogy a kígyó a medaillon alsó részén a bikaölés-jelenettől függetlenül jelenik meg.

A medaillont körülfogó körgyűrűn kis rekeszekben Mithras életéből és mitoszából vett jeleneteket látunk, amelyek a korong jobb oldalán, *Cautes* mellett kezdődnek és az óra járásával ellenkező irányban haladva követik egymást. Az első két jelenet (*Cautes* mögött) szimbolikus tartalmú és többféle magyarázatra ad lehetőséget. Az alsó mezőben két sorban elhelyezett 7 kis oltárt látunk, felettük fekvő biika van. A jelenet egyik értelmezése szerint ez Mithras első cselekedetét beszéli el, első találkozását, még az égi régióban a bikával, amelyet házában felgyújtásával menekülésre kényszerít. A második mezőben hosszú köpenybe burkolt s

baljára feltámaszkodó férfialakot látunk, amint fejét melle fölött átvetett jobb tenyerébe hajtja. A férfiúban a kutatás víziistenséget lát s ezen a helyen ábrázolása egyik magyarázat szerint a vízözönre vonatkozik. A harmadik jeleneten *Mithras petrogenitust* látjuk, a sziklából született Mithrast. Az ifjú isten mezítelen alakja derékig kiemelkedik a sziklából,

3. kép

jobbában fáklyát, baljában tört tart. Fején phrygiai sapka. A negyedik és ötödik jelenet töredékünkön hiányzanak. Valószínű azonban, hogy a máshonnan ismert korongok mintájára a harmadik jelenet két pásztor alakját mutathatta: a pásztorok Mithras születési mondáinak állandó szereplői, míg a negyedik képen, amely a korong legfelső részét foglalja el, szimbolikus értelemmel a legfelső, a nyolcadik régióban trónoló iráni-

babyloniai isteneket állítja elének. A hatodik jelenet, amelynek csak kis töredéke maradt meg, a bika-küzdelem következő jelenetét örökíti meg: az üldözött bikát az isteni hős másodszer sem tudja hatalmába keríteni, az most is elmenekül, bárkán, talán a holdrégióba. A kép eredetileg félköralakú bárkát ábrázolt, benne a bikával. Hetedik jelenet: Mithras köralakúnak jelzett sziklatömbön ül és íjával jobbra, egy szikla felé nyilaz. Az isten előtt phrygiai sapkás férfi térdel és előrenyújtott kezeivel a szikla felé fordul. A jelenetet általában úgy értelmezik, hogy Mithras az emberek könyörgésére csodát tesz: vizet fakaszt a sziklából. A jelenetnek azonban bizonyára szimbolikus jelentése volt, a mithraikus vallásban a mennyboltot mint kőboltozatot képzeltek el, a jelenetnek valószínűleg kapcsolata volt a bikával folytatott harccal is. Lehetséges, hogy a forrás-víz lekényszerítése az égi szférából annyit jelent, hogy Mithras megfosztotta a bárkán menekülő bikát egyik elementáris segítőjétől, a víztől. A nyolcadik jelenet ismét hiányzik, ez valószínűleg a napistent ábrázolta s talán még a holló alakja volt rajta. A kilencedik képen Mithras jobb felé halad és hátsó lábánál megragadva maga után vonszolja a bikát, amelynek előrése a hős hátáról élettelenül csüng le. Ez az úgynevezett *Transitus* jelenet: hosszú, fáradságos üldözés után végül is sikerült az istennek megragadnia az égi állatot. Megkezdődött a nem kevésbé fáradságos „keresztülhaladás” cselekménye. A *Transitus* útja a planétavilágból a földi szféra felé vezetett. A tizedik jelenetben Mithrast a bika hátán lovagolva látjuk. Ez a bika-lovaglás azt a kemény harcot jelzi egyetlen képen, amely a *Transitus* közben végbement, amikor az isten megkísérelte, hogy az ellenszegülő állatot különböző fogásokkal megzabolázza. A bika azonban leveti hátáról lovasát és elrohan. A bika-küzdelem következő, befejező jelenete a bikaölés, amelyet a korong kiemelve, a középső medaillonban mutat be, mint a küzdelem legfontosabb cselekményét, a vallás szimbólumát. A tizenegyedik és a tizenkettedik jelenet értelme meglehetősen problematikus. Az elsőn jobbfelé ugró oroszlánt látunk, a másodikon jobbfelé haladó férfialakot, aki mindkét könyökben meghajlított karját magasan felemelve tartja. A tizenharmadik jelenet az u. n. *Investitura*-cselekményét mutatja. Mithras ballábalával előrelépve, kinyújtott jobbában íjformájú, hajlított tárgyat tart a Napisten feje fölött, aki Mithras előtt térdel s mindkét vízszintesen kinyújtott karját maga elé tartja. Azaz: Mithras a bikaöléssel kifejezett teremtés-aktus után átruházza a Napistenre azt az isteni erőt (iráni *Chwarenah*-ot), amelynek birtokában Sol a *Hélios basileus* (Nap király) rangot nyerte el. A tizennegyedik (sárkeszi korongunkon az utolsó) képen a lakomajelenet látható. Hosszúkás négyszögű asztal mögött chlamysba öltözve ül Sol. Mithras alakjából, akit a Napisten baloldalán ábrázoltak, csupán a jobboldali felső rész maradt. A mítosz szerint a bika testét darabokra szaggatták s azt a

lakomán Sol és Mithras elfogyasztották. A lakomajelenet Mithras földi életének utolsó epizódja. Ezzel záródik az isten megváló tevékenysége és ennek következtében a korongokon általánosan az isten mennybeszállásának jelene következik. Ez a kép, valamint az utolsó, amely ismét az égi szférához fűződhetett, korongunk töredékeiből hiányzik.²¹

AZ OLTÁROK

A mithraeum leletanyagában szerepel négy kis fogadalmi oltár, amelyeket akkor állított fogadalomból az ókori ember, ha az isten teljesítette kérését. A négy oltár felirata a következő:

1. FONT
S E P V A
L E N T I
N V S
O P T

Font[*i d(ei?)*] / Sep(timius) Va / lenti / nus / opt(io).

Azaz: az isten forrásának Septimius Valentinus altiszt.²²

2. TRASIT
S E P V A
L E N T I
N V S
O P T

Tra(n)sit[*u d(ei?)*] / Sep(timius) Va / lenti / nus / opt(io).

Azaz: Az isten „áthaladás”-ának, Septimius Valentinus altiszt.²³

3. CAVTO
S E P
V A L E
N T I N V S
O P T

Cauto / Sep(timius) / Vale / ntinus / opt(io).

Azaz: Cautesnak, Septimius Valentinus altiszt.²⁴

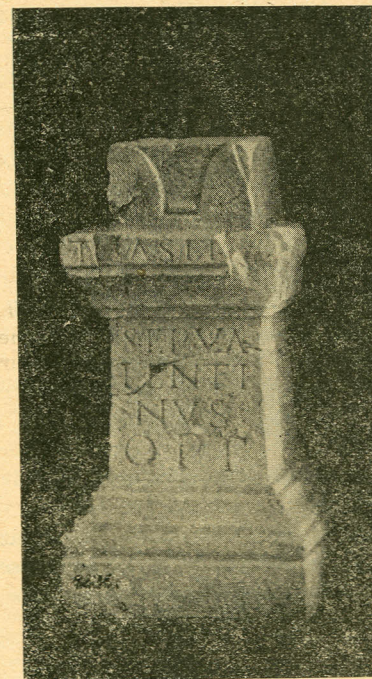
4. A teljesen darabokra tört oltárból lemezvékonyságú felületeken a feliratnak csak kis töredékei maradtak fenn:

/ / / / / M
/ / / / / /
/ / / / / /
/ / / / / M
/ / / / / N
/ / / / E S
/ / /

Nagy Tibor, a sárkeszi mithraeumról szóló tanulmányában a töredékek alapján a felirat következő kiegészítését kísérelte meg:²⁵

[D(eo) I(nvicto) S(oli)] M(ithrae) / / / [templu]m / [vetust(ate) co]n / [lapsu]m r[es] / [titu]it.]

Azaz: A legyőzhetetlen napistennek, Mithrasnak.... a régiségtől roskatag templomot helyreállította.²⁶

4. kép. Transitus-oltár

A három oltáron is megnevezett Septimius Valentinus katonameger volt, alantasabb tiszti rangban. Benne láthatjuk valószínűleg a mithraeum helyreállítóját a negyedik, töredékes felirat szerint, amely betűtípusa alapján a másik három oltárral egykorú volt. A helyreállítás bizonyára nem kis anyagi áldozatot kívánt, hasonló költségvállalás azonban egyáltalában nem ritka alacsonyabrangú katonák részéről sem.²⁷

TÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÁS

A szentély megmaradt alapfalai és berendezése alapján a II. század utolsó évtizedeiben, már a markomann—szarmata háborúk után épült. Ezt az időmeghatározást alátámasztják azok a kevésbé jelentős leletek is, amelyekről a fentiekben nem szoltunk: Hadrianus császár igen kopott bronz pénze és egy II. századi mécses. Ennek a korai szentélynek eredeti alakját ásatási megfigyelések hiányában nem ismerjük. Kultusz-tárgyai közül egyedül a nagy oltárkép maradt fenn, amely a század végén az egyik aquincumi kőfaragóműhelyben (vagy legalábbis annak stílusában) készült.

A szentélyt később, a III. század első felében kijavították, valószínűleg meg is nagyobbították. Ezzel az építkezéssel hozható kapcsolatba egy nagy oltár töredékei és *Septimius Valentinus optio* fogadalmi oltárkái. A régi oltárkép átöröklődött az átalakított szentélyre, itt valószínűleg díszesebben kiképzett térbe helyezték. A szentély helyreállítóját *Septimius Valentinus* személyében kereshetjük. A megnagyobbított szentély egyik fogadalmi tárgya volt a sokjelenetes márványkorong is. Anyaga, az ábrázolások elrendezése és kidolgozása alapján valószínűleg *Sirmium* (Mitróvica) egyik kegyszergyártóműhelyében készült.

A szentély későbbi sorsáról semmi bizonyosat nem tudunk. Az a körülmény, hogy a nagy oltárképet, *Valentinus* oltárait, a márványkorongot és a felszereléshez tartozó mécseseket a szentély előcsarnokában gondosan egymás mellé fektetve egy árokban elásva találták, arra enged következtetni, hogy a hívők, talán a IV. század elfajult vallási harcaiban — elég arra utalunk, hogy a közeli *Herculián* ebben az időben a mithrasvallás legelkeseredettebb ellenségének, a kereszténységnek emlékeit ismerjük —, a kultusz felhagyására kényszerültek. Ekkor rejthették földbe a szentély berendezésének legfontosabb darabjait.²³

JEGYZETEK

1. A sárkeszi mithraeum tudományos feldolgozását *Nagy Tibor* „A sárkeszi mithraeum és az aquincumi Mithra-emlékek” (BpR 15 [1950] 46—) című tanulmányában találja az olvasó. A jelen dolgozat ennek a feldolgozásának eredményeit veszi át.
2. Sárkeszin Mithras-emléket találtak. SzSz 2 (1932) 64.
3. Ásatás Sárkeszin. SzSz 3 (1933) 15.
4. *F. Cumont*: Mithras-emlékek Magyarországon. AÉ 13 (1893) 291.
5. *Alföldi A.*: Epigraphica III. AÉ (1940) 201.
6. *Erdélyi G.—Fülep F.*: Intercisa I. Köemlék-katalógus. AH 33 (1954) 272—, 360—368. sz.
7. Római telepnymok Rácalmáson. SzSz 3 (1933) 33.
8. *Nagy T.*, i. m. 50.
9. *Marosi A.*: Kelta és római temető Sárkeszin. SzSz 8 (1938) 40—
10. *Nagy Tibor* a sárkeszi római település földrajzi helyzetét másképpen ítélte meg. Szerinte Sárkeszi egyrészt a Tác mellett elterülő nagyobb római telep, *Herculia* közelében fekszik, másrészt nem messze tőle halad el a *Herculia*-aquincumi főútvonal. *Herculiát* azonban nemcsak 10—12 kilométer, de két folyó (Sárvíz, Séd) is elválasztja Sárkeszítől, ami a közlekedést nem teszi könnyűvé; másrészt a *Herculia*ból Aquincumba vezető utat akár Seregélyesen, akár Börgöndön át vezetjük, az Sárkeszivel éppen ellentétes irányban halad. Sárkeszit valószínűleg *Herculia*ból észak felé induló, Szabadbattyánon, Urhidán, Sárszentmihályon át Várpalota felé vezető út érintette.
11. *Mangold L.*: „Mithras” címszó. Ókori Lexikon 2 (1904) 98—
12. *Nagy T.*: Vallási élet Aquincumban. Budapest az ókorban (Bp. 1942, 1—2. köt.) 2, — 435—
13. U. o. 434—
14. U. o. 425.
15. U. o. 436.
16. U. o. 433—
17. *Nagy T.*, i. m. 47— (1. j.)
18. Mészkö relieftábla. M: 48,5 — Sz: 36 — V: 10,5 cm. Mithras és Luna mellképe között egy V-alakú rész kitöredezett. Sérült *Cautes* orr- és szájrésze, *Cautopates* jobb karja és a bikára felugró kutya feje.
19. *Nagy T.*, i. m. 77— (1. j.)
20. Durvaszemcsés fehér márvány. Á: 25 — V: 1,5—7 cm. Leltári száma: 8641. 5 töredéke maradt.
21. *Nagy T.*, i. m. 56— (1. j.)
22. Mészkö. M: 48 — Sz: 15 — V: 15 cm. Betűmagasság 2,3 cm. Leltári száma: 8637. Három részre tört.
23. Mészkö. M: 48 — Sz: —14,5 — V: 15,7 cm. Betűmagasság 2,3 cm. Leltári száma: 8636. Négy részre tört.
24. Mészkö. M: 45 — Sz: 17 — V: 12 cm. Betűmagasság 2,3 cm. Leltári száma: 8638. A párkány CAVTO nevével letört.
25. *Nagy T.*, i. m. 55. (1. j.)
26. Mészkö. Betűmagasság [D. I. S.] M. töredéken 5,4 cm, a másik töredéken 3,5 cm. Leltári száma 8642.

27. Nagy T., i. m. 55— (1. j.)
 28. U. o. 88—

HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK:

AÉ	Archaeologiai Értesítő
AH	Archaeologia Hungarica
BpR	Budapest Régiségei
SzSz	Székesfehérvári Szemle

ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI

Szerkeszti: FITZ JENŐ

MEGJELENTEK :

A. (tudományos) sorozat:

1. Wathay Ferenc Énekeskönyve	50 Ft.
2. <i>Fitz Jenő</i> : Kiadatlan Hercules domborművek Fejér megyében	2 Ft.
3. <i>Fitz Jenő</i> : A székesfehérvári Budai külváros középkori templomai	3 Ft.

B. (népszerű) sorozat: Múzeumi Füzetek

1. <i>Fitz Jenő</i> : Csókakő vára	1 Ft.
2. <i>Fitz Jenő</i> : A székesfehérvári középkori bazilika	2 Ft.
3. <i>F. Petres Eva</i> — <i>Fitz Jenő</i> : Fejér megye rövid története I.	3 Ft.
4. <i>Fitz Jenő</i> : Séta a régi Székesfehérváron	3 Ft.
5. <i>Radetzky Jenő</i> : Székesfehérvár madárvilágáról	2 Ft.
7. <i>Fitz Jenő</i> : Török erődítések Fejér megyében I.	2 Ft.
8. <i>Fitz Jenő</i> : Török erődítések Fejér megyében II	2 Ft.
9. <i>Fitz Jenő</i> : A sárkeszi mártírhely	1 Ft.
11. <i>Fitz Jenő</i> : A középkori Székesfehérvár	3 Ft.
12. <i>Fitz Jenő</i> : Végvári harcok Fejér megyében	3 Ft.
13. <i>F. Petres Eva</i> : Mészöly Géza	1 Ft.

C. sorozat: Székesfehérvári Szemle

10. kötet, 1955. év	5 Ft.

D. (múzeumi vezető) sorozat:

1. <i>Fitz Jenő</i> : Vezető a középkori romkertben	elfogyott
2. Vezető az István Király Múzeum kiállításaitban	1 Ft.
3. Kassák Lajos képművészete	1 Ft.
4. Leonardo da Vinci kiállítás	1 Ft.

E. sorozat: A Fejér megyei múzeumok évi jelentései

1. 1955. év	3 Ft.
2. 1956. év	3 Ft.

ELŐKÉSZÜLETBEN :

A. (tudományos) sorozat :

4. <i>Fitz Jenő</i> : Hercules-kultusz eraviszkuszi területen
5. <i>Solymos Ede</i> : Rekesztő halászat a Velencei tavon

6. *Somogyi Árpád*: A XV. századi orosz ikonfestészet egy emléke
Székesfehérvárról

B. (népszerű) sorozat: Múzeumi Füzetek

6. *Stigler István*: Székesfehérvár nyomdászatának
150 éves története

10. *Nagy Lajos*: Fejér megye rövid története II.

Az ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEI Fejér megye történetére, műemlékeire, néprajzi és természettudományi kincseire vonatkozó tudományos (A. sorozat és Székesfehérvári Szemle), népszerű (B. sorozat) és múzeumi vonatkozású (D. és E. sorozat) tanulmányokat közöl.

A KÖZLEMÉNYEK egyes számai a Múzeum pénztárainál és postai újságpavilonokban szerezhetők meg. A *Múzeumi Füzetek* (B. sorozat) évenként megjelenő 6 száma előfizetés útján is megrendelhető az István Király Múzeum 142 535—906 számú csekkszámlájára történő befizetéssel. Egy-egy évfolyam (I: 1—6, II: 7—12, III [1957. évf.]: 13—18. számok) előfizetési díja 12 Ft. Előfizetőink a Fejér megyei múzeumok évi jelentéseit (E. sorozat) és a múzeumi vezetőket (D. sorozat) illetményszámként megkapják.